- закономірності виявлення наслідків зниження слуху та їхнього впливу своєрідності на формування мовлення та когнітивних процесів (експериментальні дослідження показали, з одного боку, закономірності виявлення, а з другого боку, довели їхній вплив на становлення особистості, а відтак на розвиток міжособистісних взаємин в цілому);
- вибір форм спілкування (було встановлено, що різний стан порушень слуху призводить до виокремлення особами зі зниженим слухом вербальних форм міжособистісної комунікації, а глухими – дактильного, міміко-жестового форм спілкування, що виявляється в чітко вираженій своєрідності контактів в середовищі чуючих та нечуючих осіб);
- загальнокультурні та моральні цінності особистості (визначають структуру, види та стиль міжособистісних відносин специфіка формування когнітивних процесів та затримка розвитку мовлення детермінує певні викривлення, викревлення у порівнянні із загально прийнятою суспільною нормою, і тому вимагає коригуючого впливу з метою формування ефективних міжособистісних відносин, які б позитивно впливали на розвиток і становлення дітей з порушеннями слуху).

Таким чином, аналіз наукових джерел з проблеми вивчення та проведене експериментальне дослідження дозволили зазначити, що в діагностуванні міжособистісних стосунків слід враховувати зазначені психолого-педагогічні умови в реалізації конкретною особистістю своєї життєдіяльності, зокрема міжособистісної взаємодії в різних соціальних групах.

Література:

1. Круглик О.П., Губар С.Ю. Особливості міжособистісного спілкування студентів-сурдопедагогів у ВНЗ. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Сер. 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія.* 2010. № 16. С.279-285.
2. Програма розвитку дітей дошкільного віку з порушеннями слуху (глухі, зі зниженим слухом, з кохлеарними імплантами) / за ред. К. В. Луцько. Київ, 2019. 405с. URL: https://drive.google.com/file/d/1INC__3SwfHCH3H9AzsOAR4dOw9eSiOsp/view
3. Сушков И.Р. Психология взаимоотношений. Москва : Академический проект, 1999. 448 с.

Кузьмінська Є.О.
кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри психокорекційної педагогіки
ФСІО НПУ імені М.П.Драгоманова

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ГРАМАТИЧНОЇ БУДОВИ УСНОГО МОВЛЕННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

Як відомо, що робота з подолання труднощів граматичної будови мовлення у дітей з інтелектуальними порушеннями передбачає формування у них уявлень про морфологію (зміна слів за родами, числами, відмінками), способів словотворення і синтаксису (засвоєння словосполучень і різних типів речень),

формування та розвиток яких має специфічні ознаки та методи реалізації, враховуючи особливості психофізичного розвитку дітей даної категорії.

У дослідженнях О. Лурія, М. Певзнер, В. Синьова, Г. Сухарєвої та інших звертається особлива увага на те, що основними особливостями психічного розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями є несформованість вищих форм пізнавальної діяльності, конкретності і поверховості мислення, уповільнений розвиток мовлення, незрілість емоційно-вольової діяльності. А, недостатність процесів узагальнення і диференціації проявляється й у неумінні оперувати родовими та видовими поняттями, розуміти переносне значення слів, метафор [8].

Дефекти вимови у дітей з інтелектуальними порушеннями, які є наслідком недостатності роботи у них артикуляційного апарату та порушення звукового аналізу і синтезу слів, як наголошували Л. Вавіна, В. Воронкова, Р. Лалаєва, В. Петрова та інші, негативно впливають на подальший розвиток їх мислення і мовлення та сповільнює засвоєння словника й граматичної будови мови [2; 3; 6].

Наслідком несформованості усіх етапів мовленнєвої діяльності дітей з інтелектуальними порушеннями виступає порушення етапів реалізації їх мовленнєвої програми і контролю за мовленням, співставлення отриманого результату з попереднім задумом, його відповідність мотиву і мети мовленнєвої діяльності (А. Аксьонова, О. Боряк, В. Воронкова, М. Гнєзділов, А. Ліпкіна, Р. Лалаєва, В. Петрова, Є. Соботович, В. Тищенко, Т. Ульянова, М. Феофанов) [1; 3; 4; 5; 6; 9].

Також, дошкільники з інтелектуальними порушеннями у власному мовленні оперують найчастіше іменниками, рідше використовують дієслова та прикметники, дуже рідко використовують прийменники. Словниковий запас в основному складається зі слів, які багаторазово зустрічались ними у шкільному та домашньому житті (Є. Соботович, Н. Тарасенко, М. Феофанов та інші) [9].

Бідність словникового запасу дітей даної категорії, як обґрунтовували М. Гнєзділов, І. Єременко, В. Петрова та ін., обумовлена багатьма причинами, серед яких основною є низький рівень розумового розвитку та дефектність вербальної пам’яті, а, повільне оволодіння ними словниковим запасом рідної мови, у значній мірі, виникає у результаті обмеженості соціальних і вербальних контактів, а також недостатності сформованості у них інтересів [4; 6].

Характер побудови дітьми з інтелектуальними порушеннями речень свідчить про те, що вони спрощено відображають зв’язки і відношення, які існують між предметами навколишнього світу; рідко використовують у мовленні слова, які означають властивості і якості предметів; бідно характеризують зображену діяльність, складні види просторових, часових, цільових та інших відношень, як правило, не знаходять відображення у їх мовленні (А. Аксьонова, Л. Вавіна, С. Геращенко, К. Єрмілова, Є. Кузьмінська, Р. Лалаєва, В. Петрова, Г. Піонтківська та інші) [1; 2; 5; 6; 7].

Отже, оволодіння граматичною будовою мовлення передбачає засвоєння дітьми тих мовних граматичних знань, які необхідні для розуміння і конструювання різних за своєю структурою висловлювань у формі речень. Так, О. Лурія зазначав, що для розуміння речень різної складності потрібно

усвідомлювати різні граматичні відношення та уміти утримувати в мовно-слуховій пам'яті серію слів, що складають речення. Він наголошував, що правильне розуміння і породження мовленнєвих висловлювань різного рівня передбачає оволодіння семантикою всіх мовних знаків, що входять до складу речення; закономірностями їхньої синтагматичної і парадигматичної організації.

Корекція граматичної будови усного мовлення дітей з інтелектуальними порушеннями здійснюється на основі розвитку їх слухових процесів, формування морфологічних та синтаксичних узагальнень, уявлень про морфологічні елементи слова та структуру речення, тексту, розвитку функції словотвору, морфологічного аналізу. Робота розпочинається у дошкільному віці з практичної диференціації в імпресивному та експресивному мовленні значень найпростіших граматичних категорій, використовуючи, при цьому, різноманітні ігри, завдання і вправи.

Для ефективного розвитку мовлення у дошкільників з інтелектуальними порушеннями вцілому доцільно використовувати такі методи, як: метод спостереження, метод імітації, метод розмови (бесіди), метод переказу, метод розповіді, метод показу картин, які мало знайомі дітям за змістом, метод показу кінофільмів і діафільмів, при цьому, використовуючи специфічні прийоми роботи до кожного з них.

Значне місце для формування мовлення у дошкільників даної категорії займають ігри, за допомогою яких активізується словник, удосконалюється звукова культура мовлення, розвивається зв'язне мовлення. Ігри необхідно включати у кожне заняття з поступовим ускладненням їх змісту. Вони повинні бути достатньо жорстко регламентовані вчителем-дефектологом, методично правильно проводитись і зберігати відповідний їм розважальний і емоційний характер. Важливо також попередньо продумати організацію і методику проведення гри: кількість дітей, показ матеріалу, запитання до учнів і свої пояснення, керівництво процесом гри.

Під час використання дидактичних ігор діти практично систематизують і закріплюють свої знання про різні ознаки предметів, про зв'язки між ними, про просторові, часові і числові співвідношення, засвоюють загальні поняття, оволодівають точними словесними позначеннями. Також, кожна гра повинна передбачати формування певних граматичних понять і збагачення словникового запасу дітей з інтелектуальними порушеннями.

Для формування граматичної будови усного мовлення дошкільників з інтелектуальними порушеннями необхідно використовувати, крім ігор, дидактичний матеріал. Використання дидактичного матеріалу на заняттях передбачає послідовність, систематичність, повторюваність, поступове ускладнення матеріалу. Наприклад, опис предмета – дітям дається предмет у руки, вони його уважно розглядають, вивчають його конструкцію, ознаки, ставлять свої запитання, висловлюють свої думки, пригадують у яких творах, віршах є згадки про цей предмет. Потім пропонується завдання знайти предмет за його ознаками. Далі завдання необхідно ускладнити, для цього на столі виставляється декілька аналогічних предметів і вчитель-дефектолог дає опис

одного із них, а діти повинні віднайти його, порівняти предмети між собою і визначити за якими ознаками вони відрізняються.

Значну роль необхідно надавати пропедевтичній роботі над граматичною будовою мовлення дітей даної категорії, починаючи з раннього дошкільного віку.

Для розвитку фонематичного слуху дошкільників з інтелектуальними порушеннями та ознайомлення їх з термінами «слово», «звук» можна використовувати такі ігри: «Закінчи слово», «Підкажи слівце», «Скажи навпаки», «Підкажи Петрику звук», «Відгадай, який звук я не вимовила», «Загубився звук», «Скажи як я», «Як назвати?» та інші; загадки – складки (вчитель-дефектолог підбирає читалки, потішки, які складаються із 2 – 4 римованих рядків. Їх необхідно читати вчителю-дефектологу, при цьому, не довимовляти останній звук чи слово. Так, в іграх «Зіпсований телефон», «Ехо» дитина пошепки передає іншим дітям певне слово, «Червоне і чорне», «Фарби» є певні слова, які дитина повинна (чи не повинна) промовляти і якщо вона без уваги віднесеться до цього правила гри, то їй доведеться, зробивши помилку, вийти із гри.

Поступово потрібно знайомити дітей даної категорії з іменниками, оскільки, вони складають значну частину нашого мовлення, окрім того, на основі змін іменників змінюються і інші частини мови.

Особливу увагу потрібно приділяти роботі з використанням у мовленні найпростіших прийменників. При цьому, практично ознайомлюючи їх з поняття «*в» – «на»; «із» –» з»; «під» – «над»*. Для закріплення цих понять важливо співставлення дії і мовлення. Під час навчання дітей користуватися прийменниками у мовленні важливо інтонаційно їх виділяти, змінюючи закінчення іменників. Наприклад: *лежить під столом; лежить в столі, лежить на столі.*

Далі, формувати знання у дітей з інтелектуальними порушеннями про те, що предметів може бути один і багато.

Так, можна запропонувати такі ігри, спрямовані на практичне вживання іменників у родовому множини і називному відмінках множини «Чого (кого) не стало?», «Чого більше», «Що змінилося», «Листоноша приніс листівки», на відмінювання іменників у родовому й знахідному відмінках однини і множини «Чого не вистачає Мишкові, щоб піти на прогулянку?», «Чарівний мішечок», «Що я бачив», «Розкажи про картинку», на вживання роду іменників «Лото», «Парні картинки», «Три кишеньки», «Одягни ляльку», «Магазин іграшок», на вживання дієслівних форм «Малята на прогулянці», «Що ми робимо?», «Що написано в листі», «Ви хочете – ми хочемо», «Ведмедик і Буратіно розмовляють по телефону», на відмінювання іменників, що означають назви малят тварин «Хто у кого», «Чий будинок?», «Розкажи по порядку», «Чия це мама», на узгодження числівників з іменниками «Полічи скільки», «Що змінилося?».

Досить важливою умовою для практичного формування граматичної будови усного мовлення дошкільників з інтелектуальними порушеннями є використання дидактичних ігор з іграшками, картинками, предметами та словесні дидактичні ігри. Наприклад, для активізації і закріплення словника -

«Чарівний мішечок», «Що це?», «Що змінилося?», «Додай слово», «Що подарували Наталці?», «Погодуємо ляльку», «Одягнемо ляльку на прогулянку», «Обладнаємо ляльці кімнату» та інші, вживання узагальнюючих слів «Що це?», «Назви одним словом», «Коли це буває?», «Магазин», «Пори року», класифікація предметів «Назви три предмети», «Що зайве?», «Кожному своє місце», «Що садять на городі?», «Що росте в саду, в полі, на лугах», вживання антонімів, синонімів «Назви який», «Як інакше?», «Навпаки», «Чорне - біле», співвідношення частин і цілого «Склади предмет», «Розрізни картинки», «Плутанина», «Наведи порядок», закріплення назв кольорів та їх відтінків «Веселка», «Знайди такий самий», «В яку коробку». Для формування уміння використовувати прикметники можна використовувати гру «Чарівна торбинка», дитина повинна не витягуючи предмет із торбинки і лише за допомогою дотику описати його.

Після введення у мовлення іменників доречно ознайомлювати дітей із поняттям, що кожен предмет може виконувати певну дію, використовуючи, при цьому, малюнки дидактичні ігри та вправи. Для цього можна використати гру «Відгадай, що я роблю», де діти по черзі виходять на середину приміщення і описують процес будь-якої дії.

У процесі використання дієслів у дітей з інтелектуальними порушеннями необхідно формувати і просторове відношення предметів. Для цього використовувати іграшки і показувати їх розміщення у просторі.

Для того, щоб навчити дітей складати речення певної моделі, вчитель-дефектолог повинен використовувати сюжетні ігри. Граючись діти будуть наслідувати діяльність дорослих. Створюючи потрібну ігрову ситуацію, він спонукає дітей будувати речення, які характеризують діяльність кожного із персонажів. А, щоб урізноманітнити зміст речень, які будують діти потрібно змінювати сюжет гри – додавати інших персонажів, ставити запитання, спонукаючи їх відповідати потрібними фразами. За діями, які зображені на картинках легко ввести конструкцію «*з*», яка має значення поєднання, наприклад: *грався з ведмедиком*.

Для формування у дошкільників з інтелектуальними порушеннями граматичного поняття «речення» доцільно використовувати такі ігри, як: «Що спочатку, що потім», «Все навпаки», «Вгадай де помилка». Ці ігри будуть сприяти практичному формуванню у дітей понять про те, що у реченні може бути декілька слів, які повинні стояти у певній послідовності. Також для закріплення цього матеріалу доцільно використати опорні схеми, які закріплять граматичні поняття про речення.

Важливо вчителю-дефектологу в мовленнєвому спілкуванні з дітьми звертатися до них зв’язним мовленням, яке складається із закінченого речення, що буде сприяти формуванню поняття «речення» у дітей даної категорії. У реченні вчитель-дефектолог повинен виділяти ті слова, які потрібно пояснити дітям; потрібні словоформи і словосполучення, якщо навчає дітей використовувати граматичні форми; потрібний звук, для того, щоб навчити дитину правильно його артикулювати.

Література

1. Аксенова А. К., Якубовская Э. В. Дидактические игры на уроках русского языка в 1 - 4 класах вспомогательной школы : книга для учителя. М. : Просвещение, 1987. 176 с.
2. Вавіна Л. С. Методичні рекомендації з вивчення грамоти учнів І-ІІ відділень допоміжної школи. К.: РУМК спец.шкіл,1990. 112 с.
3. Воронкова В. В. Обучение грамоте и правописанию в 1-4 классах вспомогательной школы : пособие для учителя. М. : Просвещение, 1988. 100 с.
4. Гнездилов М. Ф. Развитие устной речи умственно отсталых школьников. М. : Учпедгиз, 1957. 136 с.
5. Лалаева Р. А. Нарушение устной речи и система ее коррекции умственно отсталых школьников: учебное пособие к спецкурсу. Л. : ЛГПИ, 1988. 70 с.
6. Петрова В. Г. Развитие речи учащихся вспомогательной школы. М. : Педагогика, 1977. 200 с.
7. Пионтковская Г. С. Пути повышения эффективности обучения правописанию учащихся младших классов вспомогательной школы : дис. канд. педагогических наук, 13.00.03. Киев, 1991. 166 с.
8. Синьов В. М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: підручн. Час.1. Загальні основи корекційної психопедагогіки (олігофренопедагогіка). К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. 238 с.
9. Соботович Е. Ф. Методические рекомендации по развитию речи умственно отсталых детей дошкольного и младшего школьного возраста. К., 1989. 55 с.

Малина Л. О.
кандидат педагогічних наук, доцент, викладач
кафедри сурдопедагогіки та сурдопсихології
імені М.Д.Ярмаченка факультету спеціальної та
інклюзивної освіти Національного
педагогічного університету імені
М.П.Драгоманова

ЛІТЕРАТУРНИЙ РОЗВИТОК УЧНІВ З ПОРУШЕННЯМ СЛУХУ

Літературний розвиток учнів з порушенням слуху є частиною системи шкільної освіти і розглядається як складова цілісного розвитку дитини. Найбільш значущими його компонентами є особистісна, розумова, мовна, мовленнєва та емоційна складові. Уроки літератури розв’язують це завдання шляхом виховання читача, який глибоко і повно сприймає прочитаний твір, осмислює і оцінює його ідейно-тематичний зміст, розуміє емоційно-естетичну своєрідність твору.

Будь-який художній твір має в своїй основі мовний текст. Процес розуміння дітьми з порушенням слуху мови твору - досить своєрідний процес. За А.Р. Лурія, процес розуміння мови представляє собою процес декодування мовної інформації, що надходить. Він розпочинається зі сприйняття зовнішньої розгорнутої мови, передбачаючи надалі розуміння загального смислу висловлювання, і, врешті-решт, розуміння підтексту цілого висловлювання.